

A szociáldemokraták az igazságszolgáltatás útvesztőiben (1950–1962)

Kálmán József emlékezete

A második világháború után a Magyar Kommunista Párt (MKP), majd a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) felső vezetésének a hatalom kisajátításáért folytatott állandó ellenségkeresésében az egykori szociáldemokratákkal való drasztikus leszámolást 1950 tavaszán kezdte meg a hatalmi pozícióban megerősödött kommunista vezérkar. Ennek során nem tett különbséget azok között, akik helyeselték, sőt elősegítették az SZDP-nek az MKP általi bekebelezését (Szakasits Árpád, Schiffer Pál, Marosán György stb.), és azok között, akik aggályoskodtak és elleneztek azt. Ez utóbbiak már a fúzió előtt, saját pártjuktól elszenvedték a retorziót: az 1947/1948 fordulóján zajló belső pártharcok – úgymond párttisztítási folyamat – eredményeként több tucat vezető pártpozíciót betöltő szociáldemokratát zártak ki soraik közül és fosztottak meg minden egyéb társadalmi tisztségétől, például parlamenti vagy fővárosi törvényhatósági mandátumától.¹ Őket jobboldalinak bélyegezték, ellenük törvénytelen eljárásokat folytattak le. Az MSZMP KB-nak a személyi kultusz éveiben elkövetett törvénysértésekről szóló 1962. augusztus 14-i határozata szerint a szociáldemokraták ügyében 276 személyt internáltak, 151-et pedig elítéltek.² Ezek között a legjelentősebbek egyike Kálmán József és 21 társának 1950 szeptemberében megrendezett pere volt. Tanulmányomban a per kapcsán a szociáldemokraták megpróbáltatásait, a többször megindult és felemásra sikerült rehabilitációs eljárást mutatom be, miközben kibontakozik egy, a szociáldemokraták második vonalához tartozó politikus pályaképe.

Az eredeti koncepció szerint Kéthly Anna parlamenti képviselő, a Ház elnöke lett volna az elsőrendű vádlott, ám ügyét elkülönítették, így került az első helyre Kálmán József (1888–1968), aki azonban sohasem tartozott az SZDP nagy formátumú vezéregyéniségei közé. A közeli baráti köréhez és tisztelőihez tartozó Révész András szerint „egy tipikus középiskolai tanár, régi mozgalmi [ember], aki egész életén keresztül mellőzésben részesült, vagy a pályája vonalán, vagy a pártban, mindig túl elméleti embernek tartották”.³ Ugyanakkor egy „abszolút jóhiszemű ember volt”, kitűnő rendszeres pártelőadó és szemináriumvezető, aki nagy elismertségre és népszerűsége tett szert a szociáldemokrata mozgalomban, de számos barátja, tisztelője akadt a fővárosi értelmiség körében, sőt irodalmi berkekben is. (Jó barátságban volt például Kassák Lajossal.) Tekintélyét és népszerűségét öregbítették a Horthy-korszakban betöltött középszintű párt- és szakszervezeti funkciói, a Munkások Irodalmi és Művészeti Országos Szövetsége titkáráként a szocialista kultúra terjesztése érdekében kifejtett tevékenysége, és a pártsajtóban (*Népszava*, *Szocializmus*), valamint baloldali, illetve kommunista szellemben íródott irodalmi lapokban (*100%*, *Gondolat*) megjelent írásai.⁴ Igaz, hogy 1935-ben Peyer Károly fegyelmet indított ellene ausztromarxista⁵ nézetei miatt, valamint azért, mert a kelenföldi pártszervezet titkáráként „kommunista sejteknek” adott helyet a pártszervezetben. Hébelt Ede, a jogász tagtárs közbenjárásának köszönhetően akkor megmenekült a kizárástól, csupán „intelmet” kapott.⁶ „Annak ellenére, hogy később átsodródott erősen a jobboldal irányába, mert észre vette, hogy becsapnak és elszigetelnek bennünket, jó neve volt a szakszervezeti embereknek a sorában” – idézte fel emlékei között Révész András az 1980-as évek derekán a vele készített interjúban.⁷

Kálmán József 1945-ben magyar–német–történelem szakos tanári diplomával, kereskedelmi iskolai tanári, könyvtárosi és köztisztviselői múlttal, kiváló szociális érzéssel, oktatásügy iránti elkötelezettséggel lett előbb delegált, majd választott törvényhatósági bizottsági tag és pártja frakciójának egyik titkára. Ekkoriban végzett

szerteágazó munkásságát az 1946-ban alapított magas állami kitüntetésekkel – Magyar Szabadság Érdemrenddel, Köztársasági Érdemrenddel – is elismerték.⁸

Kálmán József nem tartozott a két párt fúzióját sürgetők, illetve azt lelkesen üdvözlők sorába, aggályainak, kételyeinek különböző fórumokon gyakorta hangot is adott. Ezért is vált az SZDP-n belüli „tisztogatás” áldozatává már 1948 elején, amikor több sorstársával együtt kizárták a pártból, és megfosztották minden funkciójától. (A jobboldali szociáldemokratákról az államvédelmi szervek által 1957 szeptemberében készített összefoglaló jelentés adatai szerint a két párt egyesítése előtt, illetve alatt mintegy 30 000 személyt zártak ki az SZDP-ből, ebből 20 000 főt Budapesten.)⁹ A politikai és társadalmi életből így kirekesztettekhez összehozta a közös sors, és baráti találkozókra a napi politikai ügyek mellett a szociáldemokrácia perspektívájának kérdése is szóba került. Szellemi vezérüknek Kéthly Annát tekintették. Az összejövetelekre gyakran a szűk elvbaráti körhöz tarozók – Bittmann István, Györki Imre, Kálmán József, Kéthly Anna, Révész András, Valentiny Ágoston – lakásán került sor. Később, a koncepciók eljárások során „hatos bizottság” néven történik említés róluk. Jóllehet a résztvevők sohasem szervezték magukat bizottsággá, ám együvé tartozásuk megszervezésében – Kéthly Anna instrukciói alapján – Kálmán Józsefnek meghatározó szerepe volt. Az elnevezés ellen egyébként – ha módjukban állt – határozottan tiltakoztak is. Továbbá szélesebb körű eszmecserére alkalmas helynek bizonyult a Bástya utcai párthelyiség, ami eredetileg a városházi pártszervezet székhelye volt. Még 1946-ban, Pollákné Stern Szeréna tanácsnoknő közbenjárásának köszönhetően, Révész Andrásnak sikerült e célra megszereznie az egykori sakk-klubot. Másik fontos találkozóhely a Petőfi Szabadkőműves Páholy lett, amelynek a későbbi vádlott-társ, Ladányi Ármin, az Ügyvédi Kamara egykori elnöke régóta tagja, egyik vezető mestere volt. Az ő ösztönzésére lépett a szabadkőművesek sorába előbb Kálmán, és nyert rövidesen mesteri címet, majd biztatására Révész András és Bittmann István is. Ugyanis idővel egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy ez az egyetlen hely, ahol a fővárosi szociáldemokraták még zavartalanul találkozhatnak és politikai diskurzust folytathatnak.¹⁰ Tulajdonképpen ezek az összejövetelek szolgáltatták – többek között – az ellenük kreált koncepciók vádak alapját.

Az úgynevezett jobboldali szociáldemokraták őrizetbe vétele 1950. június 9-én Büchler József letartóztatásával vette kezdetét. Július 15-re 21 főre gyarapodott a létszám, az utolsó áldozatot, Szűcs András törvényszéki bírót (Ries István igazságügyi miniszter volt titkárát) augusztus 25-én kapcsolták a 21 vádlottas ügyhöz, amelynek tárgyalását a Katonai Bíróság szeptemberben meg is kezdte, sőt 13-án már meg is születtek s a hónap végére jogerőre is emelkedtek a minden törvényességet nélkülöző, előre gyártott koncepciókra épülő, rendkívül súlyos ítéletek. Az ügy elsőrendű vádlottja, Kálmán József – mint már említettem – az SZDP-ből való kizárásáig a városházi szociáldemokrata frakció egyik titkára volt, vádlott-társai között egykori párt-, illetve szakszervezeti vezető funkcionáriusok, magas rangú állami tisztségviselők (miniszter, államtitkár, bank elnök), országgyűlési és fővárosi önkormányzati képviselők voltak. A fegyveres testületet Bittmann István rendőr alezredes és Zentai Vilmos volt honvédelmi államtitkár „képviselte”.

A vádalkban lényegében háromféle alap-bűncselekmény fordult elő: a háborús bűntett; a demokratikus államrend és köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés; és a hűtlenség. Négy személy (Király Géza, Takács Ferenc, Marosvölgyi Lajos, Sima Paula) kivételével mindegyiküket elítélték háborús bűntett elkövetéséért. Takácsot csak hűtlenséggel, a másik három vádlottat szervezkedés miatt vonták felelősségre. A „hatos bizottság” tagjainak tekintettek a vád súlyosságától függetlenül életfogytig tartó börtönre, egyeseket – Kálmán Józsefet és Révész Andrást – mellékbüntetésül teljes vagyonekobzásra és 10 év hivatalvesztésre is elítélték. A 22 perbefogott közül tíz személyre szabtak ki életfogytig tartó szabadságvesztést, a többiek 10–15 év börtönbüntetést kaptak. Egyébként egyedül Sima Paulát, Kéthly Anna egykori parlamenti titkárnőjét ítélték „csak” tízévi börtönre. Az elsőfokú bíróság tíz vádlottat halálra ítélt, köztük a „hatos bizottság” tagjait is, de halálbüntetésüket a másodfokú bíróság életfogytiglani szabadságvesztésre mérsékelte.¹¹

Kálmán József bűnlajstroma meglehetősen változatos és különösen súlyos vádpontokat tartalmazott. Többek között a következőket: az 1930-as években a XI. kerület párttitkárként, a politikai rendőrség besúgójaként számos baloldali személyt juttatott börtönbe; 1945 után igazolóbizottsági elnöki tisztét fasiszták megmentésére használta, a szociáldemokrata fővárosi frakció egyik titkáráként elősegítette, hogy fasiszta személyek beépüljenek az SZDP-be, szabotálta a 3 éves terv végrehajtását és Budapest fejlesztését. A pártból való kizárását követően „városházi ellenforradalmi elemekből illegális csoportot szervezett”, és tagjait szabotázsakciókra uszította. 1949 tavaszán Kéthly Anna „angol kém” irányításával ellenforradalmi összeesküvést szervezett a rendszer megdöntésére, a hatalomátvételre, ellenforradalmi kormány megalakítására, s a teendők irányítására létrehozta a „hatos bizottságot”. Ő készítette el a nyugati kémszervezetek utasítására, a hatalomátvételre számítva, a kormányprogram-tervezetet, és juttatta el Kéthly Anna „angol kémnek”. Az „imperialista kémszervezetek” irányítása alatt működő Petőfi Szabadkőműves Páholyt használta az illegális összejövetelek fedőszerveként. Közvetlen kémkapcsolatban állt Presszer István svájci kémmel, akinek államtitkokat tartalmazó információkat szolgáltatott.¹²

Az 1950 és 1952 nyarán végrehajtott nagy letartóztatási hullám következtében a jobboldali szociáldemokraták felső és középvezetőinek 75%-a börtönbe került. Ezt követően a szabadlábon maradók politikai aktivitása alaposan visszaesett, befelé fordulóvá, apatikussá váltak. Ám a tömeges bebörtönzésük, az adminisztratív eszközökkel történt elnémitásuk a későbbiekben (szabadon engedésük, majd rehabilitálásuk után) komoly gondot és fejtörést okozott az államvédelem munkatársainak. Ugyanis a börtönviselt népszerű, jeles párt- és szakszervezeti funkcionáriusokat kiszabadulásukkor „mártírként” üdvözölték egykori elvbarátaik.¹³

Sztálin halálával 1953-ban jelentős változások következhetek be mind a nemzetközi, mind pedig a hazai politikai életben. Napirendre kerülhetett a törvénytelenül bebörtönzött, internált, kitelepített több száz egykori kommunista és szociáldemokrata funkcionárius és családtagjaik ügyének felülvizsgálata, méltányos rendezése. Ám törvényes felmentésük, rehabilitálásuk meglehetősen vontatottan haladt, ami főként Nagy Imre, az új miniszterelnök és Rákosi Mátyás pártvezér közötti elvi, politikai nézetkülönbségekkel függött össze. Lassította a felülvizsgálati eljárások menetét a törvényteleniségekben vétkesek megnevezésének és felelősségre vonásának problematikus volta is. Az első intézkedések között szerepelt az internálás intézményének megszüntetése, a kitelepítettek ügyének rendezése az 1934/1953. VII. 26. számú minisztertanácsi határozat alapján.¹⁴ 1954. május 12-én az MDP Politikai Bizottsága határozatot hozott „a jogtalanul elítélt párttagok (párt-, állami és egyéb funkcionáriusok) rehabilitálásának elveire”, majd 1954. május 19-én a politikai elítéltek, 1956. április 19-én pedig az időközben szabadlábra helyezett volt szociáldemokrata párttagok ügyének felülvizsgálatára.¹⁵ Közben a BM Államvédelmi Hatósága (BM ÁVH) is hozzákezdett a koncepciók eljárások felülvizsgálásához.

1954. november 1-jére elkészült a minden rész kérdésre kitérő intézkedési javaslatokat tartalmazó vizsgálati terv Kálmán József ügyével kapcsolatban. A tervkészítő, Zagg János államvédelmi százados, a vizsgálat során szükségesnek tartotta például a háborús bűntettel összefüggésben tisztázni Kálmán József Horthy-korszakbeli tevékenységét pártján belül és kapcsolatát a politikai rendőrséggel. Javasolta az elítélt újbóli kihallgatását és olyan személyek felkutatását, akik ismerték a háború előtti munkásságát, továbbá akkori tevékenységére vonatkozó dokumentumok beszerzését a Munkásmozgalmi Intézetből. Továbbá szándékukban állt keresni olyan egykori párttagokat, akik az ő besúgói ténykedése miatt kerültek rendőrkézre, és találni detektíveket, akik igazolni tudják Kálmán József együttműködését a korabeli politikai rendőrséggel. Hasonló, minden apró részletre kitérő terv és intézkedési javaslat készült másik két „bűntettével” (a demokratikus államrend és köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés és hűtlenség) kapcsolatban is, aminek végrehajtása jó kiindulási alapot nyújthatott volna a törvénysértés törvényes korrekciójához.¹⁶ Am az ügy megnyugtató rendezése még jó ideig váratott magára, még a felülvizsgálati eljárás is elodázódott. Kálmán József előbb került szabadlábra (több sorstársával együtt), mielőtt jogi elégtételt kaphatott volna. Ugyanis 1955. november 25-én közölték vele, hogy

büntetését az Elnöki Tanács megszakítja, és egyéni kegyelemben részesíti. Egyben figyelmeztették a kötelező titoktartásra és arra, hogy a börtönben tapasztaltokról, vizsgálati, kihallgatási procedúrákról nem beszélhet.¹⁷

Az 1956 tavaszán lefolytatott felülvizsgálati eljárásban Kálmánt az 1950-ben készült ítélet alapját jelentő vádak közül csak a szervezkedés vezetésében találták bűnösnek, amivel újra meg fogják vádolni – olvasható Cseh Géza államvédelmi főhadnagy jelentésében. (Az is megtudható belőle, hogy Kálmán József a „hatos bizottsággal” kapcsolatban hangsúlyozta, sohasem szervezték magukat bizottsággá, a megnevezést a „korábbi vizsgálat konstruálta”.) Kálmán a felülvizsgálat során visszavonta korábbi vallomását, arra való hivatkozással, hogy annak idején kényszer hatására írta alá a tárgyalás alkalmával elé tett jegyzőkönyvet. Egykori kihallgatója – Faludi Ervin államvédelmi főhadnagy – beismerte, hogy ő fogalmazta a jegyzőkönyvet és az abban foglaltak aláírására fizikailag kényszerítette (megpofozta) a vádlottat. Kálmán József viszont azt elismerte, hogy a pártból kizárt elvbarátaival 1949-ben valóban többször összejöttek egymás lakásán, és a párt várható legalitására való felkészülés is szóba került a megbeszéléseken. Ugyanis arra számítottak, hogy a nyugati hatalmak, illetve az ENSZ nem nézheti tétlenül a magyarországi eseményeket, be fognak avatkozni, s erre és a majdan esedékes választásokra számítva foglalkoztak a programkészítés gondolatával is. Ugyanakkor határozottan állította: nincs tudomása arról, hogy a „hatos bizottság” kapcsolatba lépett volna más ellenforradalmi csoportokkal.¹⁸

Röviddel a lefolytatott felülvizsgálati eljárást követően, 1956. május 7-én Non György legfőbb ügyész a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma Elnökének perújítási indítványt nyújtott be Kálmán József ügyében. Indítványozta az 1950. szeptember 20-án kelt jogerős ítélet hatályon kívül helyezését, új tárgyalás kitűzését, továbbá javasolta Kálmán felmentését a háborús bűntett és hűtlenség büntette miatt emelt vádak alól, valamint bűnösségének megállapítását „az államrend és a köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés büntetéseben”.¹⁹ Kálmán József sorstársai ügyének felülvizsgálata hasonló eredménnyel zárult. A legtöbbjük esetében az ügyészség nem javasolta valamennyi vádpont alóli felmentésüket, így igazolva az elítélt bűnösségét, az eredetileg kiszabott büntetés egy részének jogosságát.²⁰ A felülvizsgálati eljárások során tanúként ismét beidézték egykori „bűntársak” – köztük Kálmán József is –, rendre visszavonták az 1950-ben kényszer hatására egymásra vonatkozó terhelő vallomásukat.²¹

A még 1954-ben megválasztott háromtagú Rehabilitációs Bizottság (Nagy Imre, Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, 1955-től Rákosi, Ács Lajos, Apró Antal) az MDP Politikai Bizottságának 1956. május 24-i ülésén javaslatot tett – többek között – néhány „közismerten jobboldali”, már szabadlábon lévő egykori szociáldemokrata párttaggal kapcsolatos további eljárásra. Eszerint „akinek bűnössége csak a vizsgálat elégtelensége és az elkövetés óta eltelt hosszú idő miatt nem bizonyítható megnyugtató módon – mellőzzük a perújítási eljárás lefolytatását és az Elnöki Tanács részesítse őket egyéni kegyelemben”. A megnevezettek többsége a Kálmán József és társai perében elítéltek voltak, Kálmánon kívül Bittmann István, Büchler József, Györki Imre, Kertész Miklós, Révész András, Valentiny Ágoston, Zentai Vilmos. Ugyanakkor javaslatot tettek 16 volt vezető szociáldemokrata munkába állítására, illetve nyugdíjazására. Köztük szerepeltek, mint leendő nyugdíjasok: Büchler, Györki, Kertész, Szakasits Antal, Takács József. A Kálmán-per áldozatai közül egyedül Zentainak szántak minisztériumi osztályvezetői állást. A Rehabilitációs Bizottság javaslatát azonban a politikai bizottsági határozat módosította, s a legfőbb államügyész feladatává tette annak eldöntését, hogy az egyes személyeket egyéni kegyelemben részesítsék-e, vagy perújítási eljárásban döntsenek sorsukról. Ugyanakkor a nyugdíjazás vagy munkába helyezés kérdését az ítéletektől tette függővé.²²

Kálmán József esetében e párthatározat az államvédelem azonnali reagálását váltotta ki. Kovács János ügyész és Cseh Géza a Vizsgálati Főosztály századosa már 1956. május 28-án jelentésükben összegezték a felülvizsgálat eredményét, kiemelve, hogy a „szervezkedés vezetésének büntette fennáll – bár az más megvilágításba került, mint korábban”. A vádlott-társak beismerték, hogy összejöveteleiken a rendszerváltozás és az SZDP újjászervezésének kérdése gyakori téma volt közöttük. S ezzel összefüggésben készült az ominózus programtervezet, és folytattak tárgyalásokat

egyházi személyekkel, valamint jobboldali parasztpárti politikusokkal. Bebizonyosodott az is, hogy a „hatos bizottság” segélyakciót is szervezett a pártból kizártak számára. Mindezek alapján a perújrafelvételt nem javasolták.²³ Majd a július 13-i keltezésű, a Legfőbb Ügyészség Különleges Ügyek Osztályának – szintén Kovács János ügyész és Cseh Géza államvédelmi százados által – készített hivatalos feljegyzés Kálmánt „újabb kedvezményben részesíteni” nem javasolta, tekintettel bűnösségére és kegyelemmel történt szabadulására.²⁴ Pár hónappal később ugyanők a felülvizsgálat eredményének újabb értékelése és mérlegelése után indítványozták, hogy Kálmán József egyéni kegyelemben részesüljön, mivel sem besúgó tevékenysége, sem a hűtlenség és szervezkedés büntetése elkövetése nem volt bizonyítható, csupán a szervezkedésben való szövetkezésben tekinthető vétkesnek.²⁵ Míg a Kálmán József és társai 22 vádlottas ügy 8 résztvevőjét (Pozsgai Gyula és hét társa ügy keretében) 1957. augusztus 27-én a Legfelsőbb Bíróság Katonai Tanácsa büncselekmény hiányában felmentette, és meghozta a jogerős ítéletet, addig Kálmán Józsefnek és többi társának évekig kellett még várni, amíg a felemás felülvizsgálati eredményük alapján a Legfelső Bíróság számukra is meghozta a felmentő ítéletet.²⁶

A koncepciók ügyekkel kapcsolatos jogorvoslati eljárások ugyanis az 1956. október 23-án kitört forradalom következtében háttérbe kerültek. Az egyéni sérelmek eltörpültek az országos politikában zajló nagy horderejű fordulatok mellett. A gyorsan pergő események a szociáldemokrácia számára is reményt keltő perspektívát sejtettek. Az SZDP reorganizálása, a többpártrendszer visszaállításának esélye elérhető közelségbe került. Október 30-án az MDP Központi Vezetősége feloszlatta a pártot, ugyanakkor a régi koalíciós pártok, köztük az SZDP is, bejelentették újjászerveződésüket. A régi pártszékházban, a Conti utcában több száz egykori párttag jelenlétében megválasztották a párt ideiglenes vezérkarát, a 21 tagú vezetőséget és az 5 fős ellenőrző bizottságot.²⁷ Az újonnan alakult vezetőségben rangos helyet és fontos feladatot kapott Kálmán József, őt jelölték a felállítandó kulturális és sajtóügyek osztályának irányítására.

A forradalom leverése, az ún. konszolidáció, valójában a visszarendeződés kezdete egyben az SZDP néhány napos legalitásának is a végét jelentette. Az illegalitásba kényszerült pártvezetésnek továbbra is oszlopos tagja maradt Kálmán József. Aktív szerepet vállalt a kerületi szociáldemokrata szervezetek újraélesztésében, tevékenységük megszervezésében, elsősorban szűkebb pátriájában, a XI. kerületben.²⁸ Minden bizonnyal jelentős szerepe volt a tagság közötti kapcsolattartás megszervezésében, a megváltozott viszonyokhoz igazított taktikai elemek kialakításában. Része volt abban is, hogy az illegális pártvezetés bizalmatlanságot szavazott az új kormányra, maga is reménykedett a rövidesen bekövetkező rendszerváltozásban, a nyugati nagyhatalmak segítségnyújtásában, de óvta párthíveit mindennemű rendszerellenes tevékenységtől.

A hazai szociáldemokraták és a forradalom végnapjaiban az emigrációt választók közötti kapcsolat, valamint a különböző „ellenforradalmi erőkkkel”, „illegális koalíciós szervezetekkel” vélt együttműködés az 1956 novemberében újjáalakuló állambiztonsági szerveket arra készítette, hogy alaposan elemezzék, értékeljék a kialakult helyzetet, tanulmányozzák a szociáldemokraták újabb módszereit, irányvonalát és taktikáját, hogy hatékony intézkedéseket foganatosíthassanak esetleges aktivizálódásuk esetén. Továbbá, hogy javaslatot tudjanak készíteni a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Politikai Bizottsága számára a velük szembeni politikai, illetve államvédelmi intézkedésekre. Egy 1957 őszén készült összefoglaló jelentésben – többek között – feltétlenül szükségesnek tartották a következőket megjegyezni: ideológiailag „széjjel kell zúzni a szociáldemokratákat”, hogy a jobboldal befolyása alatti tömegek megnyerhetőek lehessenek a rendszer számára; tárgyalást kell kezdeni néhány prominens szociáldemokratával és bevonni őket a „társadalom szocialista építésébe”, s ezzel megbontható a „Kéthly–Kelemen–Révész-féle vonal egysége” (amibe kétségtelen Kálmán József is beletartozott). Fontos lenne továbbá néhányuk 1956-os tevékenységének tisztázása, s ezzel kapcsolatban az Osztrák Szocialista Párt, valamint a Szocialista Internacionálé szerepének felderítése. Meg kell kezdeni a jobboldali szociáldemokraták beszervezését, ami – a jelentés készítője szerint – nem reménytelen. Ugyanakkor nem mellőzhető az állami beavatkozás, azaz egy minisztériumi utasítás, ami parancsot ad az

ellenséges tevékenységet folytató jobboldali elemek elleni államvédelmi operatív munkára. Szükséges az 1956 után – különösen vidéken – meggyengült felderítés és elhárítás feltételeinek javítása. Ugyanis a régi kiváló ügynöki gárda lényegében a koncepciók perек elítélteinek kiszabadulásával egyidejűleg lebukott, utánpótlás nincs, újabbak beszerzésére azóta nem került sor. A jelentés készítésekor mindössze 13 ügynök állt a Belső Reakció Elhárító Osztály II/5-a, vagyis a különböző jobboldali pártok volt tagjai elleni elhárítást végző alosztály rendelkezésére.²⁹

A – fentiek ellenére – folyamatosan megfigyelt szociáldemokraták megnyerésére többféle javaslat, terv készült: egyesek nyugdíjának felemelése (köztük Kálmán Józsefé is), nyilvános szereplés biztosítása népszerű, korábban komoly pozícióban lévő párt- és szakszervezeti funkcionáriusok részére, esetleg néhányuknak szovjetunióbeli üdülési lehetőség felkínálása.³⁰ Ugyanakkor a megszokott és jól bevált módszerekkel (lejárattás, kompromittálás, telefonlehallgatás, megfigyelés, ügynökök révén beszerzett vagy kreált terhelő információk stb.) is igyekeztek megbontani a még összetartó szociáldemokrata csoportokat – nem is eredménytelenül. Időközben az 1956 októberében megalakult pártirányító testület négy főre csappant, amelyben Kálmán Józsefnek továbbra is meghatározó szerepe volt, noha elsőszámú vezetőnek Révész András számított, és akként kezelték őt az állambiztonsági szervek is. A szociáldemokraták körében érzékelhető látványos bomlási folyamatot Kovács László rendőr főhadnagy és Mátéka Sándor rendőr hadnagy 1959 decemberében készített jelentésükben elsősorban az új módszerek rugalmas alkalmazása, a belpolitikában és a gazdasági életben, valamint a nemzetközi helyzetben bekövetkező kedvező változásokkal hozták összefüggésbe. Pozitívan értékelték továbbá, hogy az illegálisan működő szociáldemokraták közül többen közeledtek az MSZMP-hez, sőt funkciót vállaltak. Ugyanakkor a II/5-a alosztály érdemeként kiemelték: mindent elkövettek, hogy a veszélyesebb elemeket környezetüktől elszigeteljék és lejárassák őket, ami „többé-kevésbé sikerült is”.³¹

Annak ellenére, hogy valóban felgyorsult az illegális (pártnak már alig nevezhető) szociáldemokrata csoport polarizálódása, az egykori prominens személyeket továbbra is igyekeztek látótérben tartani, elsősorban olyan ügynökök révén, akik korábban maguk is az SZDP soraiba tartoztak.³² Így kevésbé volt gyanús közeledésük, kérdezősködésük, s a megfigyeltek őszintébben, nyíltabban beszéltek politikai elképzeléseikről is. Ezért fogadta bizalmába – többek között – Révész András, Kálmán József és Igaz Mária ifjú Király Géza újságíró, az 1956. októberi *Népszava* szerkesztőjét, Kéthly Anna elvbarátját, a „Ferenc” (vagy „Kristály”) fedőnéven szereplő ügynököt, akinek apja régi, jeles szociáldemokrata, az Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI) egykori elnöke, Kálmán József egyik vádlott-társa volt. Az ifjú Király beszerzése még 1953-ban, a korabeli „ávánhás” módszernek megfelelően gyártott „terhelő és kompromittáló adatok alapján történt”. 1956 után illegalitásba vonult, reaktiválására 1958-ban került sor, a következő szövegű nyilatkozat aláírása ellenében: „Én Király Géza a BM politikai rendőrségének önként felajánlom szolgálataimat. Ezt teszem azért az ellenséges cselekményemért, melyet az ellenforradalom alatt kifejtettem a népi demokratikus rendszer ellen.”³³ Ismételtelen a volt szociáldemokrata vezérkar tagjainak megfigyelése volt hivatali kötelessége. Ekkori jelentéseivel azonban felettesei már nem voltak mindig elégedettek, bizalmatlanságukat jelzi, hogy vele szemben is alkalmazták az ún. 3/e rendszabályt, azaz lehallgatták a megfigyelt személlyel folytatott beszélgetését. Tény, hogy például Kálmán Józsefről készült, 1959. szeptember 7-ei beszámolója alig tartalmazott érdemi információt, jelentése semmitmondó, szükséztavú. Egy 1960 nyarán írt jelentés sem tartalmaz Kálmán politikai nézeteivel kapcsolatos megjegyzést, csupán betegségét, letörtségét konstatálja és családi, gazdasági természetű dolgokról tesz említést: kevés a nyugdíj, probléma van a feleség iparával (mérleg kölcsönzésével foglalkozott). Ez utóbbi ügyben Justus Pál közbenjárására Kálmán felkereste Nyers Rezső pénzügyminisztert, az egykori szociáldemokratát, akitől azt is megtudta, hogy nem lehet számítani sem nyugdíjmelésre, sem arra, hogy a rehabilitáció ügyében a közeljövőben történjék valami.³⁴

A „Szepesi Sándor” fedőnevű ügynök, aki némely rábizott delikvenssel (például Bittmann Istvánnal, Zentai Vilmossal) az 1950-es évek elején a börtönben már megismerkedett, hasonló megfigyelési terepet kapott, és jelentéseiből több fontos

információ került a politikai rendőrség birtokába. Ugyanakkor tájékoztatott arról is, hogy az egykori sorstársak, börtöntársak politikai elveit miként formálták át a nagypolitikában zajló események, s miként váltak politikai ellenféllé a korábban azonos platformon politizálók. Megtudható belőlük, például, hogy a szociáldemokraták elleni egyik koncepciók per áldozata, Bölcsföldi Tibor miként tört pálcat az elveihez még ragaszkodó Kálmán József és Révész András felett. Úgy vélte, „nem lehet eléggé elítélhető ezeknek az embereknek a szájhőssége és úton-útfélen való felelőtlen nyilatkozata”. Kálmánt – elmondása szerint – külön figyelmeztette: helyesebb lenne, ha „sokkal szerényebben viselkedne és különböző rendszerellenes megnyilatkozásait megszüntetné”. Kálmán válaszáat így interpretálta: „neki mindegy az, hogy börtönben fog-e elpusztulni, vagy nem, de arra nem kényszerítheti őt senki, hogy meggyőződése ellenére helyeselje a mai magyar politikai rendszert”.³⁵ Fény derült a megszakadt és a még tartó elvbaráti kapcsolatokra is. A jobboldali szociáldemokrata mozgalom ismertetése kapcsán „Szepesi” közli Révész véleményét, melyből kiderül: egyre fogy táboruk, egyre többen hódoltak be a rendszernek, vagy váltak közönyössé. Alig maradt a régi gárdából, aki hű maradt a szociáldemokrata elvekhez, önmagán kívül elsősorban Kálmán Józsefet, Kertész Miklóst, Kelemen Gyulát, Zentai Vilmost említette.³⁶

Az Igaz Máriáról készült jelentések számos olyan információt tartalmaznak, amelyek valóságtartalma erősen megkérdőjelezhető. A Kálmán Józseffel kapcsolatban előadottakat feltehetően mellőzöttsége, sértettsége, megkopott barátságuk hozhatta ki belőle. Ugyanis Igaz Mária elmondása szerint Kálmán József komoly lépéseket tett a tömegszervezeti munkába való bekapcsolódás érdekében. Ez ügyben – állítólag – több társával felkereste Szakasits Árpádot, aki azonban nem tárgyalt velük, Marosán Györgyhoz utasította a delegációt. Igaz Mária azt is tudni vélte, hogy a háttérben Justus Pál a dolog értelmi szerzője. Tény, hogy 1956 után a két politikus gyakran találkozott és szoros együttműködés alakult ki közöttük, eszmecseréik némelyikén Igaz Mária is részt vett, például azon is, amelynek témája volt a felkészülés a tömegekkel való kapcsolatra, ha az SZDP újra szerephez jutna. Kálmán nem kívánta Révészt e megbeszélésről tájékoztatni. A hírvivő szerepét ezúttal „Szepesi” ügynök játszotta el. Ő tájékoztatta Révészt mindarról, amit Igaz Máriától hallott. Révész úgy kezelte az információt, mint amit egy „szószátyár, kissé szenilis” hölgy fantáziája szült. Képtelenségnek tartotta, hogy Kálmán bárminemű lépéseket tett volna a tömegszervezeti munkába való bekapcsolódás ügyében. Viszont „azt valószínűnek tartom, hogy Kálmán Józsefben hajlandóság van arra vonatkozóan, hogyha neki felajánlanának akár egy miniszteri tárcát is, azt elfogadná, de azt nem tartom valószínűnek, hogy ilyen irányban kezdeményező lépéseket tegyen, illetve tett” – idézi Révészt az 1962. április 28-i ügynökjelentés.³⁷

A BM II/5-a alosztálya komoly lépéseket tett annak érdekében is, hogy maguk is előmozdítsák a nevesebb szociáldemokraták rendszer mellé állítását. Bekapcsolásuk ügyében – többek között – „Boros” ügynök is szorgoskodott. A célba vett személyek között szerepelt Révész András, Zentai Vilmos, Igaz Mária és Kálmán József is. Az utóbbi megkönyékezésében Veres Gábor révén közreműködtek egykori szociáldemokrata funkcionáriusok, Lénárt Imre és Dersi Gyula. Veres a Kálmánnál tett látogatást félsikerként értékelte a „Boros”-sal közölt információban: „Kálmánt alaposan sarokba szorítottuk [...] a felvetett érvek előtt meghajolt, de még két hét gondolkodási időt kért.” Hogy pontosan mik voltak a latba vetett érvek, az az ügynökjelentésből nem derül ki, csak következtetni lehet Veres korábban képviselt álláspontjából, miszerint a „tartós passzivitás nem vezet sehová”, ezért sürgette a szociáldemokraták mielőbbi bekapcsolását.³⁸ A későbbi rendőrségi jelentésekből arra lehet következtetni, hogy végül Kálmán nem adta be a derekát, sőt bizonyos fokig ismét aktívabb rendszerellenes politikai tevékenységbe kezdett. Az 1962 elején, a szociáldemokraták „morális helyzetéről” készített jelentés megállapította: miután a börtönből kiszabadulók többségét már rehabilitálták, komoly veszélyt nem jelentenek a társadalomra, „a rendszer gesztusai” következményeként elvárható tőlük a lojális magatartás. Egyébként soraik megfogyatkoztak, többen beilleszkedtek, s MSZMP-taggá lettek, egyesek elhagyták az országot, néhányan távoztak az élők sorából, így köreikből kevés ellenséges tevékenységgel kell számolni. Mindezek ellenére „jó szem előtt tartani őket”, nevezetesen Révészt, Fischert, Zentait és még néhány közeli elvbarátját, köztük minden

bizonytal Kálmán Józsefet is. Aktív ellenségként azonban Révész és Kelemen Gyulát nevezte meg a jelentéskészítő.³⁹

Igaz Mária „Szepesi”-vel való gyakori találkozásai egyikén kifecsegte azt is, hogy Kálmán benyújtotta rehabilitációja iránti kérelmét, és megbeszélést kezdeményezett a volt sorstársakkal – köztük vele és Révésszel, aki az ügy fontosságára tekintettel Bittmann Istvánt, a Kálmán és társai ügy egykori vádlottját is felkereste. Valamennyiük közös célja és érdeke volt, hogy a rehabilitációs eljárás alkalmával sorra kerülő esetleges kihallgatáson elhangzó vallomások egyértelműek legyenek, ezért is akarták egyeztetni mondandóikat.⁴⁰

A többéves halogatása után, az SZKP XXII. kongresszusát (1961. október 17–31.) követően az MSZMP lehetségesnek, sőt szükségesnek tartotta, hogy a szovjet pártkongresszus szellemében a hazai koncepciók perek áldozatainak ügyét végérvényesen rendezzék. A Politikai Bizottság november 14-i ülésén meg is választottak egy háromtagú bizottságot Biszku Béla, Apró Antal, Nógrádi Sándor személyében. Feladatuk: összeállítani a kommunista és a szociáldemokrata mozgalom azon résztvevőinek listáját, akiket a törvénytörő perek során jogerősen elítéltek. Az MSZMP az internáltak, kitelepítettek sérelmeivel eleve nem kívánt foglalkozni, mint ahogy a rehabilitációs eljárást sem akarta valamennyi „civil” áldozatra kiterjeszteni. Minden egyes koncepciók ügy végleges lezárásáról tehát nem lehetett szó, és a bizottság személyi összetétele sem jelentett garanciát arra, hogy legalább a kiválasztott kategóriák esetében teljes és korrekt lesz a „leltár”.⁴¹

A pártvezetőségi állásfoglalás értelmében az igazságügyi szervek megkezdték az előkészületeket. 1962. július 21-ére Szénási Géza legfőbb ügyész elkészítette a koncepciók perekben szereplő személyek ügyének felülvizsgálatáról szóló részletes elemzését. Jelezte, hogy a felülvizsgálat bizonyos fokig korlátozott, csak egyes kategóriák ügyét érinti: a 1945 előtti kommunista mozgalomban tevékenykedőket; a hazai munkásmozgalomban résztvevőket, akik ellen rendőrségi eljárás indult; azon szociáldemokratákat, akik elleneztek a két párt egyesülését. A jelentés részletesen foglalkozott az alapeljárásban elkövetett törvénytörésekkel. Külön elemezte az ÁVH, az ügyészség és a bíróságok eljárásai során elkövetett durva szabálytalanságokat, s rámutatott a jogalkotás hiányosságaira, az egész eljárás szakszerűtlenségére. Kiemelte, hogy a felülvizsgálatoknál a cél nem „ezen ügyek koncepciók jellegének megállapítása, az elkövetett törvénytörések reparálása volt törvényes úton, hanem csupán az, hogy a büntetést elszenvetetteknek valamiféle kárpótlást nyújtsanak”. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy akkor sem javasoltak perújítási indítványt vagy törvényességi óvást a törvénytörő ítélet ellen, ha beigazolódott a vizsgálat során, hogy a bűncselekményt az elítélt nem követte el, csak kegyelemben részesítésére tettek javaslatot. Így nem derült ki, hogy a kegyelemben részesülő voltaképpen bűnös-e vagy sem. Sokan vannak, akik még mindig nem kaptak semmiféle kárpótlást – hívta fel a figyelmet a legfőbb ügyész.⁴²

Kálmán József és tíz társa ügyében Szénási Géza 1962. július 5-én előterjesztette perújítási indítványát. A Legfelsőbb Bíróság július 14-ei zárt ülésén mindegyik elítélt esetében elrendelte a perújítást és az új érdemi tárgyalást, amit augusztus 6-ára ki is tűztek.⁴³ A tárgyalási jegyzőkönyv tanulsága szerint a jelen lévő hat elítélt (ötven már meghaltak) mindegyike visszavonta a fizikai és pszichikai kényszer alatt tett korábbi vallomását, s egyhangzóan állította, hogy a kihallgatási jegyzőkönyvet vallatóik írták, s annak szövegét be kellett tanulniuk, nem volt lehetőség arra, hogy a jegyzőkönyvtől eltérő vallomást adjanak elő a tárgyaláson. Vallatóik nevét többségük nem tudta vagy nem emlékezett rá.⁴⁴

A tárgyaláson elhangzottak alapján a Legfelsőbb Bíróság valamennyi érintett esetében hatályon kívül helyezte a Budapesti Katonai Törvényszék 1950 szeptemberében hozott jogerős ítéletét, büntetett vagy/és bizonyíték hiányában felmentette őket. Kálmán József felmentését a következőkkel indokolta a tanács elnöke, Szijártó Károly hadbíró őrnagy: „A háborús büntetett tekintetében a nyomozati eljárás során tett beismert vallomását indokoltan visszavonta, s a perújítási tárgyaláson érdemleges védekezést terjesztett elő, s az általa előadottakat semmiféle bizonyíték nem rombolta le [...] a terhelt a háborús büntetett tényelemeit kimerítő bűncselekményt nem követett el.”

Továbbá: a „Legfelsőbb Bíróság arra a meggyőződésre jutott, hogy [...] a hűtlenség büntettét sem követte el”, mindezekre tekintettel mindkét bűncselekmény vádja alól büntett hiányában felmentette. „Az ún. »hatos bizottság« államellenes működésével kapcsolatban konkrét terhelő bizonyítékok [...] nem merültek fel, következésképpen a Legfelsőbb Bíróság a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése büntettének vádja alól Kálmán Józsefet [...] bizonyítékok hiányában felmentette.”⁴⁵ Anyagi kártalanítását utóbb – legtöbb vádlott-társához hasonlóan – 70 000 forintban állapították meg. Kedvezőbb elbírálásban, nagyobb juttatásban részesültek a koncepciók pereken az áldozataik, akik időközben beléptek az MSZMP-be, mint például Szakasits Árpád és Schiffer Pál.⁴⁶

A törvénytörő perekben elítélt „munkásmozgalmi emberek” ügyének lezárását célzó, 1962. augusztusi MSZMP KB-határozat minden korlátozottsága, hiányossága, téves megállapítása ellenére a koncepciók ügyek törvényes rendezésének biztató kezdetét jelentette, ha nem is eredményezte – nem is eredményezhette – a koncepciók ügyek teljes és minden tekintetben megnyugtató lezárását.⁴⁷ Igaz, nem következett belőle az sem, hogy beszüntették volna a börtönviselt, egykori jobboldali szociáldemokraták megfigyelését, végzését. Az elveik mellett kitartó „makacsok” vagy külföldre távoztak,⁴⁸ vagy vállalták a „belső emigrációt”, és továbbra is a minden lépésüket követő, minden tetteiket ellenőrző, hivatalból kirendelt detektívek társaságát.⁴⁹

Az állandó ellenőrzésre, megfigyelésre a III/III-1-a alosztály (az F-, azaz figyelő dossziés személyekkel és a politikai elítéltekkel szembeni elhárítással foglalkozó részleg) megítélése szerint azért is szükség volt, mert egyáltalán nem szűnt meg a jobboldali szociáldemokraták ellenséges tevékenysége. Ugyanis azt vélelmezték, hogy Kálmán József, a négyfős illegális pártelnökség egyik tagja, az utóbbi időben különösen aktivizálódott. Az ügynökjelentések „bizonyították”, hogy Kálmán mindinkább jobbra tolódott, szorosabbra fűzte kapcsolatait az emigránsokkal, elvbarátaival a lakásán rendszeresen összejöveteleket tartanak és az SZDP perspektíváját latolgatják. Egyre gyakrabban találkozik a „nacionalista és revizionista” nézeteket képviselő, a szociáldemokrata jobboldal felé orientálódott Justus Pállal. E körülményekre tekintettel tett javaslatot az 1962-es esztendőről készített összefoglaló jelentés készítője „a 3/e operatív rendszabályon keresztül lakásába történő beépülésre”.⁵⁰

A szociáldemokraták folyamatos megfigyelése, szükség szerint lakásuk és telefonjuk lehallgatása az évtized végére a belügyi szervek megítélése szerint már feleslegessé vált, részben mert az egykori vezetők megöregedtek, részben apolitikussá, passzívvá váltak. Kálmán József 1968-ban bekövetkezett halálával az összejövetelek megszűntek. Kelemen Gyula súlyos beteg lett, Fischer József emigrált még 1957-ben. A régi vezető garnitúrából szemmel tartandó személy már csak Révész András maradt.⁵¹ „Ma már [...] elképzelhetetlen egy ún. szocialista vagy szociáldemokrata eszmei megalapozású ellenzéki mozgalom” – olvasható a BM III/III-3-a alosztály 1969. március 5-i jelentésében. Ugyanakkor a beszámoló készítője hangsúlyozta, hogy az „államvédelmi munkával” továbbra is segíteni kell azon jobboldali elemek beilleszkedését a társadalomba, akik már eltávolodtak a Révész András vezette ellenséges csoporttól. „Ezt a munkát ügynöki úton is folytatni kell a differenciált operatív intézkedések mellett.”⁵² A következő év decemberében a volt jobboldali szociáldemokrata vezetők ellenőrzése során szerzett tapasztalatok azt igazolták, hogy az állambiztonsági szervek (BM III/III-3-a) eredményes munkájának köszönhetően ellenséges tevékenységük lehetősége megszűnt, sokan beilleszkedtek és azonosultak a „politikai vonalvezetéssel”.⁵³

Ma már nehéz lenne eldönteni, hogy milyen megfontolás vezérelhette Kálmán Józsefet halála előtt néhány hónappal – 1967. november 12-én – papírra vetett visszaemlékezése készítésekor. Különös visszafogottság vagy politikai fásultság, talán túlzott szerénysége motiválhatta élete legfontosabb eseményeinek elmondásakor? Meglepő, hogy az utolsó harminc esztendő történéseire a 21 oldalas memoárban csupán pár sort szentelt. Azt azért megtudhatjuk belőle, hogy kórházi betegágyán vette a hírt 1948 tavaszán, hogy kizárták a pártból, megfosztották állásától és mindennemű tisztségétől; 1950-ben lefoglalták; öt és fél évet töltött le az életfogytiglanból, de „személyi ellenszenvem nem

fakadt ebből az igazságtalanságból”. Mindössze ennyit hagyott az utókorra; talán büszkeségből még csak utalást sem tett megaláztatásaira, sérelmeire, szenvedéseire.⁵⁴

¹ A koncepciók perекhez bővebben Kiss (szerk.), 1988: 151–220.; Zinner, 1988: 15–50.; Kádár, 1996: 3–48.; Gábor, 1998: 286–297.; Palasik, 2000: 80–84, 158–164, 183–251. és 261–290.

² MOL M-KS 288. f. 4. cs. 50–55. ő. e. Az MSZMP KB 1962. augusztus 12–14-i ülése. A Központi Bizottság határozata a személyi kultusz éveiben elkövetett törvénysértések lezárásáról.

³ OHA Révész-interjú: 453.

⁴ OHA Révész-interjú: 453–454. és 648–649.

⁵ Az ausztromarxista elmélet a 20. század elején, az első világháború után az osztrák szociáldemokrata teoretikusok által kidolgozott reformista irányzat.

⁶ PIL 867. f. 1/k-296. Kálmán József 1967. november 12-i visszaemlékezése.

⁷ OHA Révész-interjú: 454, 456–458. és 559.

⁸ Ságvári (szerk.), 1980: 108.

⁹ ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Összefoglaló jelentés, 1957. szeptember 14. 57.

¹⁰ OHA Révész-interjú: 559.

¹¹ ÁBTL 2.1. IX/8/1. Összefoglaló az SZDP ügyben őrizetbe vett elítélt, internált és rehabilitált személyekről. A tárgyalásra és az ítéletekre vonatkozó adatokat e dokumentumok alapján állítottam össze. 2.

¹² Horváth-Solt (szerk.), 1995: 682–684.

¹³ ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Összefoglaló jelentés, 1957. szeptember 14. 57–121.

¹⁴ TRHGY 1953: 193.

¹⁵ Izsák (főszerk.), 1998: 267–273. és 400–403.

¹⁶ ÁBTL 2.1. III/8. Vizsgálati terv, 1954. november 1. 81–85.

¹⁷ ÁBTL 2.1. III/8. Jegyzőkönyv, 1955. november 25. 9.

¹⁸ ÁBTL 2.1. III/8-a. Jelentés, 1956. április 18. 26–31.

¹⁹ ÁBTL 2.1. III/8-a. Perújítási indítvány, 1956. május 7. 4–55.; Jelentés, 1956. május 14. 56–58.

²⁰ ÁBTL 2.1. IX/3. Jelentés, 1962. július 21. 15.; Farkas, 1990: 404. Vö. Horváth-Solt (szerk.), 1992: 720.

²¹ Lásd ÁBTL 2.1. III/15-c. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv. 1956. május 10. (Kálmán József kihallgatása Igaz Mária és Steinherz Simon ügyében.) 119. és 199–200.

²² Izsák (főszerk.), 1998: 416–426.

²³ ÁBTL 2.1. III/8. Jelentés, 1956. május 28. 72.

²⁴ ÁBTL 2.1. III/8-a. Hivatalos feljegyzés, 1956. július 13. 94.

²⁵ ÁBTL 2.1. III/8. Jelentés, 1956. augusztus 3. 134.

²⁶ Horváth-Solt (szerk.), 1995: 640–643.

²⁷ Varga (főszerk.), 1999: 172. Megjegyzendő, hogy ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. jelzeten közölt, az illegális szociáldemokraták tevékenységéről készült jelentések adatai ettől eltérő számokat tartalmaznak, például az 1957. február 6-i jelentés szerint (30–35.) 1956 októberében 27 tagú intézőbizottságot és 11 fős vezetőséget választottak. Uo. az 1957. június 29-én kelt, az SZDP „ellenforradalom” alatti szervezeti felépítéséről szóló jelentés tévesen október 29-re datálja a párt alakuló ülését, ahol 15 tagú ideiglenes elnökséget választottak, melynek tagjai között Kálmán József is szerepel.

²⁸ ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Jelentés a Szociáldemokrata Párt ellenforradalom alatti felépítéséről, 1957. június 29. 30–35.; uo. Jelentés, 1957. február. 6. 41–46

²⁹ ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Összefoglaló jelentés, 1957. szeptember 14. 57–124.

³⁰ ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Összefoglaló jelentés, 1959. január 16. 109–110.

³¹ ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Összefoglaló jelentés, 1959. december 14. 133–142.

³² ÁBTL 3.2.4. K-439. Összefoglaló, 1959. április 10. „Ferenc” ügynök, 5–13.; ÁBTL 3.1.2. M-29408. Jelentés, „Kristály” ügynök, 1959. december 10. 203–204. (A munkadosszién „Kristály” fedőnév szerepel, a benne lévő jelentéseket a „Ferenc” fedőnévű ügynök jegyezte.)

³³ ÁBTL 3.2.4. K-439. Összefoglaló, 1959. április 10. 12.

³⁴ ÁBTL 3.1.2. M-29408. Jelentés, 1960. július 21. 255. és ÁBTL 3.1.2. M-29409/1. Jelentés, 1961. május 29. 173.

³⁵ ÁBTL 3.1.2. M-29409/1. Jelentés, 1959. június 15. 38.

³⁶ ÁBTL 3.1.2. M-29 409/1. Jelentés, 1961. november 17. 286. és Jelentés, 1962. február 19. 326.

³⁷ ÁBTL 3.1.2. M-29 409/1. Jelentés, 1962. 1962. április 24. 344. és Jelentés, 1962. április 28. 348.

³⁸ ÁBTL 3.1.5. O-14823/3. Jelentés, 1960. március 14. 189–190.

³⁹ ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Jelentés, 1962. február 1., 172–173. és Jelentés, 1962. június 18. 175–180.

⁴⁰ ÁBTL 3.1.2. M-29 409/1. Jelentés, 1961. január 5. 147–151.

⁴¹ MOL M-KS 288. f. 4. cs. 50–55. ó. e. Az MSZMP KB 1962. augusztus 12–14-i ülése. A Központi Bizottság határozata a személyi kultusz éveiben elkövetett törvénysértések lezárásáról, és MOL M-KS 288. f. 5. cs. 274. ó. e. Jelentés a Központi Bizottságnak a személyi kultusz idején elkövetett törvénysértésekről. 1962. augusztus 11. Lásd még részletesen: Zinner, 1988: 50–52.; Sipos, 1994: 72–94.

⁴² ÁBTL 2.1. IX/3. Jelentés, 1962. július 21. 16–17.

⁴³ ÁBTL 2.1. III/8-b. Perújítási indítvány, 1962. július 5. 4–16. és Határozat, 1962. július 14. 40.

⁴⁴ ÁBTL 2.1. III/8-b. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1962. augusztus 6. 31–39.; és Horváth–Solt (szerk.) 1995: 656–672.

⁴⁵ Horváth–Solt (szerk.), 1995: 693–695. Vö. ÁBTL 2.1. III/8–b. 41–57. és 2.1. IX/17. 25.

⁴⁶ OHA Révész-interjú: 855.; ÁBTL 2.1. IX/8/1. Összefoglaló, 22. (Szakasits Árpád 200 000 Ft „anyagi kártalanítást” kapott.)

⁴⁷ Vass–Ságvári (szerk.), 1973: 573–577.

⁴⁸ Például Fischer József. A szociáldemokrata emigrációhoz lásd Varga (főszerk.), 1999: 195–215.

⁴⁹ Kádár, 2002: 47–50.

⁵⁰ ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Összefoglaló jelentés, 1962. november 20. 181–185.

⁵¹ ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Jelentés, 1968. december 11. 203–205.

⁵² ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Jelentés, 1969. március 5. 218.

⁵³ ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Jelentés, 1970. december 10. 226–230.

⁵⁴ PIL 867. f. 1/k–296. Kálmán József 1967. november 12-i visszaemlékezése.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.1. A volt Zárt irattár levéltári anyagai

III/3. (V-143398) Horváth Zoltán

III/8. (V-143390) Kálmán József és társai

III/8-a. (V-143390/a.) Kálmán József és társai

III/8-a/1. (V-143390/1.) Kálmán József és társai

III/8-b. (V-143390/2.) Kálmán József és társai

III/9. (V-143394) Laborc István és társa

III/15-c. (V-142775/3.) Piller Gyula és társai

IX/3. A Legfőbb Ügyész 1962. július 21-i jelentése a koncepciós ügyekben szereplő személyek ügyének felülvizsgálatáról

IX/8/1–5. Összefoglaló az SZDP-ügyben őrizetbevett elítélt, internált és rehabilitált személyekről

IX/17. Kimutatás a személyi kultusz idején a törvénysértések következtében őrizetbevett elítélt személyek rehabilitálásáról a perújrafelvételek során

3.1.2. Munka dossziék (M-dosszié)

M-29409 „Szepesi Sándor”

M-29409/1. „Szepesi Sándor”

M-29408 „Kristály”

3.1.5. Operatív dossziék (O-dosszié)

O-148223/1. Jobboldali szociáldemokraták

O-14823/2. Operatív nyilvántartásban szereplő személyek anyagai

O-14823/3. Operatív nyilvántartásban szereplő személyek anyagai

3.1.9. Vizsgálati dossziék (V-dossziék)

V-145288 Mérei Ferenc és társai

V-145288-a. Mérei Ferenc és társai

V-145288/13. Mérei Ferenc és társai

3.2.4. Kutató dossziék (K dossziék)

K-439 ifj. Király Géza ügye

1956-os Intézet, Oral History Archívum (OHA)

Révész András interjú. Készítették: Hegedűs B. András és Kovács András.

Magyar Országos Levéltár (MOL)

M-KS 288. f. 4. cs. MSZMP Központi Bizottság, 1956–1989

M-KS 288. f. 5. cs. MSZMP Politikai Bizottság, 1956–1989

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL)

867. f. Visszaemlékezések

Nyomtatásban megjelent források

Horváth és mások (szerk.), 1992

Horváth Ibolya és mások (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*. 1. kötet. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Horváth és mások (szerk.), 1995

Horváth Ibolya és mások (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*. 4. kötet. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Izsák (főszerk.), 1998

Izsák Lajos (főszerk.): *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948–1956*. Budapest, Napvilág Kiadó.

TRHGY 1953

Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye. 1953. Budapest, Minisztertanács Elnökének Hivatala.

Vass–Ságvári (szerk.), 1973

Vass Henrik – Ságvári Ágnes (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962*. Budapest, Kossuth Kiadó.

Hivatkozott irodalom

Farkas, 1990

Farkas Vladimir: *Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam*. Budapest, Interart Stúdió.

Gábor, 1998

Gábor Róbert: *Az igazi szociáldemokrácia. Küzdelem a fasizmus és a kommunizmus ellen. 1944–1948*. Budapest, Századvég.

Kádár, 1996

Kádár Zsuzsanna: *A magyarországi szociáldemokrata perek története. Múltunk*, 2. sz.

Kádár, 2002

Kádár Zsuzsanna: *A szociáldemokraták fürkészése itthon és külföldön. Rubicon*, 6–7. sz.

Kiss (szerk.), 1988

Kiss József (szerkesztette, az interjút készítette és a dokumentumokat válogatta): *„A párt foglya voltam”*. *Demény Pál élete*. Budapest, ELTE–MKKE.

Palasik, 2000

Palasik Mária: *A jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon, 1944–1949*. Budapest, Napvilág Kiadó.

Ságvári, 1980

Ságvári Ágnes (szerk.): *Budapesti közéleti névmutató 1945–1950*. 1. kötet, Budapest, Budapest Főváros Levéltára – Kossuth Nyomda.

Sipos, 1994

Sipos Levente: Hiányos leltár (I.). MSZMP-dokumentumok a „személyi kultusz idején elkövetett törvénysértésekről”. *Múltunk*, 11. sz.

Varga (főszerk.), 1999

Varga Lajos (főszerk.): *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. Budapest, Napvilág Kiadó.

Zinner, 1988

Zinner Tibor: *Adalékok a magyarországi koncepciós perekhez*. Székesfehérvár, VIDEOTON József Attila Művelődési Ház és Könyvtár.